Віктор Ілліч Сіткарь,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3320-2912>

УДК 159.9

DOI [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-3\(78\)-17-26](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-3(78)-17-26)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СУБКУЛЬТУРИ, ВЧИНКУ ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Анотація.

У статті зазначено, що кожна психологічна система може бути проаналізована й оцінена як перспективна залежно від того, наскільки вона вибудовує себе, орієнтуючись на вчинкову логіку людської активності. Суть вчинкової активності, як і прилучення до субкультури, полягає в тому, щоб, визначившись у ситуації життєдіяльності, зваживши на наявні зовнішні та внутрішні пріоритети і залежності, конфліктні чи, навіть, колізійні відносини з оточенням і самою собою, людина з'ясувала те, що їй конче необхідно для автентичного буття. Далі на неї чекає етап боротьби мотивів, який вона мусить пройти, обравши найбільш значуще, визначившись у головній меті та відкинувши все другорядне. Наступний етап вчинкової активності передбачає здійснення того, що планувалося, досягнення поставленої мети. На заключному етапі людина мусить дати чесну оцінку вчиненому нею, а також виробити нові настанови для майбутніх учинків і прилучення до вікової субкультури.

Ключові слова: людина; субкультура; вчинок; етапи вчинку; психосоціальний розвиток; суб'єкт; суб'єктно-учинковий підхід; стадії індивідуального розвитку.

Сьогодні, одним із важливих завдань психології є розроблення теоретичних концепцій, де висвітлюють розвиток особистості та суспільства в ролі взаємопов'язаних складників єдиного процесу, що розглядають механізми цього взаємозв'язку та дають змогу розробляти програми її емпіричного вивчення в конкретному соціально-психологічному контексті. Розв'язання цього завдання вимагає подолання обмеженості традиційної парадигмальної моделі наукового пізнання, переходу до плюралістичної методології та розроблення на її основі полідисциплінарних теоретичних концепцій.

На думку В. Татенка, психологічна теорія людини як суб'єкта індивідуального та суспільного життя і психологічна теорія вчинку, як і спроба їх поєднання у форматі суб'єктно-учинкового підходу, перебувають у «зоні релевантності» сучасної психології (від англ. *relevance* – відповідний) [8, с. 97]. Починаючи з раннього дитинства, індивід нарощує суб'єктну здатність до самосоціалізації – самостійного вибіркового оволодіння життєво важливими та значущими особисто для нього соціокультурними цінностями, смислами, компетенціями, дискурсами і практиками [8, с. 132].

Науковець зазначає, що дитина водночас є, і стає суб'єктом соціалізації [8, с. 169]. На його думку, в онтогенетичному розумінні суб'єктне передусе особистісному. Людину-особистість як соціалізованого індивіда та суб'єкта індивідуального та суспільного буття вирізняє творче ставлення до інших людей, як найбільш значущих партнерів з буття, а також до визначених ними життєвих смислів, створених цінностей, винайдених інструментів, алгоритмів, форм і способів життєдіяльності. На визначення такого ставлення людини до людини в культурно-історичному і онтогенетичному вимірах існує поняття «вчинок» – як моральна творчість, як здатність до самоперевершення та самопожертви заради інших. Тобто людина набуває властивостей соціокультурного суб'єкта та *стає особистістю в міру її суб'єктної готовності до вчинкового способу спільного буття з іншими людьми* [9, с. 277–293].

Це можна виявити в такому теоретико-практичному феномені як **субкультура** (серед дітей, підлітків, дорослих тощо). Поняття «дитяча субкультура» автор статті трактує як норми, погляди та цінності, властиві дитячому співтовариству, їх соціальні та духовні потреби, продукти творчої

діяльності, способи залучення до духовних цінностей та особливості їх засвоєння, стиль, спосіб життя, спілкування та існування. Це – динамічний, психосоціокультурний феномен зі своїми морально-правовими нормами, вербальними особливостями, фольклорними набуттями й ігровим комплексом, що є процесом спонтанного, самостійного та ініціативного засвоєння дитиною еталонів соціального досвіду.

Сутнісні сили дитини (віковий період до 17–18 років) В. Шульга розуміє як закладені на генетичному рівні духовні праструктурні властивості психіки чи то кванти психічного, що утворюючи в процесі взаємодії дитини зі світом її потенції та інтенції, акумулюються у вищих психічних функціях, визначають спроможність, здатність і готовність зростаючої особистості до перетворювальної активності та розчиняються в діях вищого, морально-творчого порядку. Вони утворюють індивідуальний і соцієтальний психофракта́л дитини, породжують інформаційно-енергетичне поле її смислів і зумовлюють появу вікових психічних новоутворень [13, с. 100].

Понад 40 років тому В. Роменець відзначав, що вчинок постає «реальним сполучником між психологією та різними аспектами людської культури» [5, с. 19], а отже, і субкультури. Досліджуючи особливості дитячої субкультури як культури в культурі, автор статті дійшов висновку, що завдяки цій субкультурі людина набуває властивостей соціокультурного суб'єкта та готується до вчинкового способу спільного буття з іншими людьми. Це стало спонукуючим порівняти структурний профіль вчинку, субкультури та процесу психосоціального розвитку (як співвідношення дитячої та інституційної вітальностей) людини в онтогенезі.

У контексті зазначеної проблеми науковець В. Татенко [11, с. 175] запитує: «Чи може людина вдосконалюватися і розвиватися завдяки не лише впливам і взаємовпливам, а й своїй власній “впливовій” активності?» Напевно, що так. Впливовість дитини суттєво поступається впливовості дорослого. Процес дорослішання можна розглядати як поступове оволодіння дитиною чи молоддю людиною новими для неї способами впливу на інших і на себе, а також створення власних, індивідуалізованих форм такого впливу.

Необхідно звернути увагу на те, що кожний віковий період розвитку відрізняється спрямованістю, змістом, формою, рівнем складності, а також силою та динамікою її впливів і самовпливів. Новонароджений впливає на оточення лементом; дошкільник удається до впливів, що будуються на ігровій основі; підліток намагається наслідувати дорослі форми впливу, попри те, що їх змістова сторона залишається «дитячою».

З віком зростають кількість впливів людини на себе, їхня усвідомлюваність і цілеспрямова-

ність. Збільшується питома вага креативності, винахідливості. Доросла людина набагато частіше вдається до опосередкованих і відставлених у часі впливів. Якщо дитина в більшості випадків одразу і безпосередньо реагує на несправедливе зауваження, образу, то доросла людина може довгі роки чекати слушної нагоди, аби «віддячити» кривднику або спробує зрозуміти й пробачити йому провину [11].

Згідно з вчинковою парадигмою (В. Роменець, В. Татенко, 1999), «вчинок стає... не лише предметом, а й методичною основою для вивчення психіки» [10, с. 181]. Обґрунтування вчинкової парадигми в психології полягає у тому, що: «Будь-який психічний стан чи процес, риса чи якість людини у своєму функціонуванні і розвитку тяжіють до одного з визначень учинку, а сама вона прагне утвердитись у ролі його суб'єкта. Тому кожна психологічна система може бути вичерпно проаналізована й усебічно сутнісно оцінена як перспективна залежно від того, наскільки вона вибудовує себе, орієнтуючись на вчинкову логіку людської активності» [7, с. 7–8]. «Психологію, що звертає свій погляд на такі взірцеві феномени», В. Роменець назвав «канонічною психологією» [5, с. 36].

Так, М. Коул [3, с. 214–217], розглядаючи зв'язок дитини з соціокультурним середовищем, послуговується поняттям «*ніша розвитку*» дитини в межах щоденних практик її оточення. Її розуміють як систему фізичних і соціальних компонентів, у якій живе дитина, етнокультурні звичаї догляду й уявлення батьків про дітей. Культурні практики є видами діяльності, стосовно яких існує нормативне очікування, повторювані або звичні дії. Всередині культурної практики всі об'єкти є соціальними, оскільки вони соціально встановлені. Хоч дорослі за власною ініціативою і можуть створювати ніші розвитку, і обмежувати своєю владою організацію поведінки в них, проте події, що відбуваються в процесі культурно організованих видів діяльності є сумісними звершеннями. Активними агентами процесу розвитку є дитина та її соціокультурне оточення. «Навіть коли ми концентруємо увагу окремо на ролях індивіда та соціального середовища, то ці ролі визначаються в поняттях, що враховують одне одного», обґрунтовує і коментує таку витончену ситуацію Б. Рогов [14, с. 28].

На нашу думку, такими поняттями також є **вчинок і субкультура**. Поділимося міркуваннями про їх взаємозв'язок із психосоціальним розвитком. До того ж, Е. Еріксон, В. Ільїн зазначають, що в кожному суспільстві у процесі соціогенезу формується певний набір базових соціальних інститутів, що відображають (у специфічних для кожного конкретного суспільства формах) універсальний досвід, який накопичило людство в процесі історичного розвитку. До них

належать: релігія, право і політика, економіка, технологія, ідеологія, сім'я, освіта та культура. Ці інститути безпосередньо пов'язані зі стадіями епігенетичного циклу як в змістовому, так і в хронологічному аспекті (з погляду послідовності їх оформлення у процесі історичного розвитку людського суспільства). Це дає змогу розглядати онто- і соціогенетичний розвиток в ролі взаємопов'язаних складників єдиного процесу психосоціального розвитку. Епіцентром цього процесу на індивідуальному рівні є формування в підлітковому віці психосоціальної ідентичності, яка інтегрує его-компоненти, що виникають за результатами розвитку на ранніх етапах епігенетичного циклу та передбачає інтрапсихічну структуру, від якісних характеристик якої залежить функціональність особистості в дорослому самостійному житті. Ідентичність зумовлює здатність індивіда до асиміляції особистісного та соціального досвіду та підтримання власної унікальності та суб'єктності в зовнішньому світі, що піддається змінам. Її якісні характеристики безпосередньо залежать від результатів розв'язання конфліктів **чотирьох перших стадій** психосоціального розвитку, що є в цьому сенсі базовими. З огляду на вищезазначене, розгляд особистісної та соціальної ідентичності в ролі окремих категорій, а також їх протиставлення, що має місце в деяких концепціях, на думку В. Ільїна, є необґрунтованим [2].

Вищесказане спонукало нас до розроблення й обґрунтування структурної схеми, що відображала б взаємозв'язок субкультури, вчинку та психосоціального розвитку в онтогенезі.

Аналіз наукових досліджень щодо зазначеної проблеми сприяв розробленню схеми, у якій синтезовано компоненти субкультури, учинку та психосоціального розвитку в онтогенезі (табл. 1). Пропонуємо більш ґрунтовно розглянути розроблену схему. Отже, як зазначав Е. Еріксон, у процесі індивідуального психосоціального розвитку на кожному етапі епігенетичного циклу формуються стійкі его-компоненти – его-сили або его-відчуження – залежно від полярності розв'язання конфлікту того або іншого етапу. **Его-сила** охоплює сформований на певному етапі психосоціального розвитку інтрапсихічний ресурс підкріплення дитячої вітальності індивіда в специфічних формах її прояву, що характерні для певного етапу, насамперед у соціально-психологічному контексті. **Его-відчуженням** постає сформований за результатами негативного розв'язку базового конфлікту того чи іншого етапу психосоціального розвитку стійкий механізм пригнічення на інтрапсихічному рівні дитячої вітальності в характерних для цього етапу проявах. Кожен его-компонент специфічно впливає на формування поведінкових патернів (соціально заданих взірців) та інші стійкі форми соціально-психологічного функціонування індивіда [1; 2].

Потенційною *его-силою першої стадії* психосоціального розвитку є **надія**. Індивід, який володіє *его-силою* надії, здатен до відкритої партнерської взаємодії з оточуючими. Науковці Е. Еріксон, В. Ільїн [1; 2] зазначають, що як у зрілому, так і в дитячому віці такі люди мало піддаються ксенофобії та впливу деструктивних стереотипів, що пов'язані з національними та соціальними відносинами. Зазвичай, їм властиві домінантна установка на досягнення та висока фрустраційна толерантність. Не менш важливим є те, що базова довіра поширюється не лише на суспільство, а й на суб'єктивне сприймання часу. Це дає змогу жити в режимі «тут і зараз», зосереджуватись на розв'язанні актуальних завдань адекватними засобами, що виключає здатності до формування бачення життєвих перспектив, але разом, вже у досить ранньому віці не дає індивіду «розтворитися» в інфантильних фантазіях або віртуальній реальності, наприклад, «повністю зануритися в комп'ютерні ігри».

Розв'язання першого базового конфлікту на користь недовіри тягне за собою *его-відчуження* у вигляді тимчасової скутості або ж втрати тимчасової перспективи в зрілому віці. Це призводить до того, що в суб'єктивному сприйманні індивіда «кожне відтермінування стає обманом, кожне очікування – переживанням безсилля, кожна надія – небезпекою, кожен план – катастрофою, а кожен можливий помічник – потенційним зрадником» (Е. Еріксон). Так, виникає психологічне «чіпляння» за минуле, спроби проживати його знову і знову, тим самим ніби повернути час назад, у поєднанні з прагненням «законсервувати» теперішнє, щоб уникнути нечисленних і неминучих небезпек та неприємностей, які причаїлися в майбутньому. Іншим проявом втрати часової перспективи є патологічна фіксація на майбутньому. Патологічною вона є в тому розумінні, що майбутнє є не як звичайне продовження теперішнього моменту в межах єдиного життєвого циклу, а як віддалена абстрактна можливість, що відірвана від поточної реальності. Класичним прикладом такого роду можна вважати догматичне сприймання релігійних учинь, соціальні й особистісні утопії тощо. У всіх своїх проявах тимчасова скутість тягне за собою втечу від реальності. Як фіксація на минулому в поєднанні з намаганням «заморозити» теперішнє, так і фіксація на майбутньому спрямовані на створення паралельних світів, у яких індивід шукає захист від небезпек і дискомфорту незаслуженої довіри реального світу. У таких індивідів уже в дитинстві можна часто спостерігати виражену схильність до параноїдальної та адиктивної поведінки, а як крайній випадок – до галюцинацій [1; 2].

Его-силою, що пов'язана з позитивним розв'язанням **другої базової кризи** психосоціального розвитку, є **воля**. Вона надає можливість індивіду

Таблиця 1

Взаємозв'язок субкультури, вчинку та психосоціального розвитку

Субкультура	Етапи вчинку	Онтотенетичні вчинки	Стадії індивідуального розвитку	Базовий конфлікт	Соціально-психологічні особливості	Внесок в позитивну ідентичність (его-сила)	Типове его-відчуження	Результат прогресивного розвитку	Референтне оточення	Базовий соціальний інститут
Дитяча субкультура (дитячий фольклор; ігри; правовий кодекс; гумор; інтереси; мода; філософування; естетичні уявлення; табування; релігійні уявлення тощо)	4. післядія ← 3. дія ← 2. мотивація ← 1. ситуація	Зачаття і народження	М'язово-сенсорна (0-1 рік)	Довіра проти недовіри	Формування довіри і впевненості. Формування довіри до соціуму залежить від здатності з боку матері передати дитині почуття постійності переживань і впізнаваності.	Надія	Тимчасова скутість	Енергія і життєва радість	Материнська персона	Релігія
		Самоствердження	Локомоторно-генітальна (3-6 років)	Ініціативи проти провини	За допомогою гри моделює різні соціальні ролі і набуває обов'язок і нові справи. Я – те, що Я буду»	Ціль	Тотальна рольова фіксація	Цілеспрямованість	Батьківські персони	Право, політика
			Латентна (6-11 років)	Компетентність проти неуспішності	«Чи здатний Я? «Я – те, чому Я навчився».	Впевненість	Стагнація дії (Застій)	Оволодіння знаннями та вміннями	Сусіди, вчителі, однокласники	Технологія
			Підліткова вік, юність (11-18 років)	Ідентичність проти сплутаності ідентичності	«Хто Я є?»	Цілісність	Тотальність	Самовизначення, відданість, вірність	Однолітці і партнери з неформальних груп, неформальні лідери	Ідеологія
		Самовивільнення	Рання дорослість (18-25 років)	Інтимність проти ізоляції	«Чи можу Я мати статеві стосунки?»	Любов	Нарцисичне відображення	Співробітництво	Друзі, сексуальні партнери	Сім'я
Професійні субкультури	4. ← 3. ← 2. ← 1.	Самоздійснення	Дорослість (26-64 років)	Генеративність проти стагнації	Яку значущість має моє життя сьогодні? Що я буду далі робити в житті?	Піклування	Авторитарність	Творчість	Члени сім'ї, колеги по роботі	Освіта
Акме-субкультура	4. ← 3. ← 2. ← 1.	Самозвітування; умирання	Зрілість (65 і більше)	Інтегративність проти відчаю	Робота закінчилась і з'явився час для роздумів та внуків	Мудрість	Безвихідь, безпорадність	Мудрість	Людство, філософські та релігійні авторитети	Культура

знаходити без втрати самоповаги, оптимальне поєднання між особистісними потребами та немисливими заборонами (обмеженнями), що ставить суспільство. На мікросоціальному рівні наявність волі як *его-сили* проявляється в чітко вираженій здатності індивіда до повноцінної інтеграції в контактному співтоваристві. Таким людям властиві внутрішній локус контролю, розвинене почуття відповідальності, висока самооцінка.

Типовим *відчуженням*, що характерно для другої стадії психосоціального розвитку, є хворобливе самоусвідомлення як антитеза свободи волі та впевненості в собі. Це призводить до заниженої самооцінки, що парадоксальним чином поєднується з категоричним агресивним відторгненням не лише критичної, а й будь-якої думки про власну персону з боку соціального оточення. Типовим виявом патологічного самоусвідомлення індивіда в соціальному житті є нездатність встановлювати повноцінні партнерські відносини, що втілені в будь-яке питання особистісно-афективного змісту. Як компенсаторний механізм поведінкової патології такого роду часто є гіпертрофований потяг до ідентифікації з групою, «завдяки якій недостатня впевненість у собі може на певний проміжок часу замаскуватись «груповою» впевненістю» (Е. Еріксон). Причому, оскільки такий індивід стає нездатним знайти будь-який прийнятний баланс між самооцінюванням і сприйманням себе іншими членами групи, все обмежується прийняттям ним зовнішньої групової атрибутики в поєднанні з формальними груповими нормами. Тобто проживання, навіть, першої стадії входження особистості в групу (стадії адаптації) відбувається лише частково. Згідно з результатами настає швидко, що є досить важливим, взаємне розчарування та випередження, й індивід перетворюється у «вічного мандрівника», який постійно шукає прийнятну соціальну нішу і не може її знайти [1; 2].

Потенційною *его-силою* **третьої стадії** психосоціального розвитку є *почуття цілі*. Розвинене почуття цілі зумовлює здатність індивіда ставити досить амбіційні і, разом з тим, реалістичні особистісні завдання та докладати цілеспрямовані зусилля для їх досягнення. Такі люди, зазвичай, готові йти на виправданий ризик, не «пасують» перед можливими проміжними невдачами на шляху до наміченої цілі. Вони також відкриті для нового досвіду та *рольового експериментування*. Як і надія розвинене почуття цілі є важливою умовою формування мотивації досягнення та установки на співробітництво з оточуючими.

Типовим *відчуженням* третьої стадії психосоціального розвитку є *тотальна рольова фіксація*, що містить альтернативу здоровому почуттю цілі та вільному рольовому експериментуванню. На рівні соціального функціонування особистості це знаходить вираження в установці на уник-

нення невдачі як провідного мотиву діяльності, прихильності позиції «маленької людини», від якої «мало що залежить». Такі люди схильні до демонстративної, часто афективної поведінки, спрямованої на обігравання теми «нещасливої долі», дефіциту уваги до них з боку оточуючих у поєднанні з патетичними мотивами «вірність обов'язку», «прихильності до своєї справи» тощо. Ще одним класичним проявом тотальної рольової фіксації є крайня інтелектуальна та поведінкова ригідність, догматична, що доходить до рівня фанатичного осліплення прихильності до будь-якої ідеї, учіння, вождю тощо [1; 2].

Его-силою **четвертої стадії**, що формується за результатами позитивного розв'язання базової кризи «компетентність проти почуття неповноцінності», є *впевненість* або почуття творення. Така впевненість не обмежена сферою матеріального виробництва, вона поширюється на інтелектуальні, соціальні та інші продукти/продукцію діяльності. Насправді йдеться про глибинну суб'єктивну переконаність індивіда в тому, що він «насправді хороший» у принципі та взагалі. Наявність цієї *его-сили* зумовлює не лише високу мотивацію досягнення, здатність індивіда до кар'єрного та професійного зростання у зрілому віці, а й визначає позитивну установку до подальшого навчання. Досить важливим є те, що почуття творення є основою не лише технічної компетентності, а й здатності до кооперації з іншими в процесі досягнення загальної цілі.

Типове *відчуження*, що пов'язано з розв'язанням четвертої кризи психосоціального розвитку на користь стійкого почуття неповноцінності, виражається в нездатності індивіда працювати або *стагнації* (застою) дії. У соціальному аспекті це призводить не лише до очевидного обмеження потенціалу індивіда щодо перспектив кар'єрного зростання, самореалізації в професійній діяльності тощо, проте часто повністю паралізує будь-яку творчу активність особистості. Компенсаторна реакція в таких випадках часто проявляється у формі агресивних і соціопатичних дій. Показовим щодо цього є той факт, що більш одіозні, з погляду проявів соціопатії, деструктивної агресії та насилля, фігури в історії людства були, як впливає з їх біографій, типовими невдачами щодо самореалізації в первинно обраних сферах професійної діяльності [1; 2].

Его-силою, що формується за результатами позитивного розв'язання конфлікту **п'ятої стадії** психосоціального розвитку, є *цілісність*. Для індивідів, які володіють цією *его-силою*, властива відкритість до нових ідей і досвіду за збереження чітко вираженої особистісної позиції та системи цінностей. Їм характерні здатність до встановлення справжніх партнерських стосунків з іншими людьми в процесі соціальної взаємодії, рольова незалежність, висока толерантність,

готовність до прийняття відповідальності. У соціально-психологічному аспекті потрібно зазначити, що наявність цілісності є не просто корисною, а й цілком необхідною властивістю особистості для повноцінної інтеграції індивіда в групах членства.

Типовим *відчуженням* цієї стадії психосоціального розвитку є **тотальність**. Тотальністю детерміновані високий рівень особистісної закритості, чітко виражена схильність до ксенофобії, фанатична прихильність до тих чи інших лідерів та ідеологічних доктрин, деформована атрибуція відповідальності, нахил дотримуватись стереотипів, слабка здатність до рефлексії тощо. Вона є глибинною причиною такої особистісної якості, як авторитарність, що характеризується стійкою, що межує з патологією потребою індивіда жорстко пригнічувати і принижувати та третирувати членів соціального суспільства, які стоять нижче нього в статусній ієрархії, за одночасної безумовної готовності до сліпого, без обговорення підпорядкування, скоріше, навіть, підкорення тому хто вище за статусом [1; 2].

Его-силою, шостої стадії (табл. 1), що формується за результатами позитивного розв'язання конфлікту «інтимність проти ізоляції», є любов. Любов як его-сила дає індивіду змогу встановлювати адекватні близькі відносини, засновані на здатності сприймати світ і потенційних партнерів не в контексті «чорно-білого» бачення, а в повноті та різноманітності, що характерна реальним людям і реальному життю. Тому потрібно розуміти, що здатність індивіда до встановлення повноцінних близьких відносин не означає формування в нього фіксованої позитивної установки щодо соціального оточення. Скоріше, це є здатністю до широкої варіативності в континумі «прийняття/неприйняття», при збереженні цілісності особистості. Насправді, мова ведеться про механізм, що забезпечує взаємодію партнерів у контексті суб'єкт-суб'єктних відносин. Така взаємодія дає змогу встановлювати «ідентичність двох ідентичностей» без їхнього взаємного поглинання, що несе загрозу особистісній цілісності партнерів.

Типове *его-відчуження* цієї стадії можна позначити як *нарцистичне відображення*. Це відчуження в багатьох аспектах є «новим виданням» відчуження другої стадії психосоціального розвитку – патологічного самоусвідомлення. Головна відмінність між патологічним самоусвідомленням і нарцистичним відображенням полягає в тому, що перше більш чітко виявляється на рівні взаємодії «індивід – група», у той же час як друге – в міжособистісних відносинах діадного типу. Індивід зі стійким нарцистичним відображенням при взаємодії з іншими людьми не здатен реально оцінювати партнера та керується стереотипами, що жорстко укладені в схему «чорно-

білого» сприйняття дійсності. За цих умов спроби встановити відносини близькості неминуче набувають характеру тотальної ідеалізації або, навпаки, знецінення об'єкта, на який вони спрямовані. У випадку успіху таких спроб відносин, що виникають, яких би зовнішніх форм вони не набували (статеві, ділова взаємодія, дружба тощо), за психологічною суттю є симбіотичною залежністю. Очевидним є те, що такі люди виявляються не лише нездатними до адекватного задоволення потреби в персоналізації в контексті міжособистісних відносин, але утворюють чітко виражену групу ризику з точки зору піддавання впливу деструктивних лідерів, авторитарних і тоталітарних ідеологій [1; 2].

Потенційною *его-силою сьомої стадії* психосоціального розвитку є **підкування**. Індивід, який володіє цією его-силою, здатний бути посправжньому хорошим батьком у широкому розумінні цього слова – тобто, не лише відносно до власних дітей, а й до інших людей, груп, організацій, діяльності, що є ваговим, до самого себе. Такі люди здатні стати справжніми демократичними лідерами, які володіють реальною «владою авторитету», можуть ефективно планувати та реалізовувати професійну та іншу діяльність, отримувати задоволення від професійної діяльності, володіють високою фрустрованою толерантністю та розвиненою здатністю до саморегуляції. Головною якістю носіїв его-сили, що розглядається, є здатність забезпечити оптимальні умови психосоціального розвитку власних дітей на ранніх, ключових етапах епігенетичного циклу.

Потенційним *его-відчуженням* цієї стадії психосоціального розвитку є **авторитарність**. Авторитарність у контексті психосоціального підходу містить пряму деструктивну альтернативу підкуванню. Авторитарність є формою садомазохістичної залежності та прямим наслідком нездатності індивіда, через дефіцит генеративності встановлювати та підтримувати адекватні міжособистісні відносини в схемі «старший – молодший», «керівник – підлеглий». Аналіз соціально-психологічних проявів авторитарності відображено в багатьох наукових працях [1; 2].

Потенційною *его-силою, восьмої стадії*, що формується за результатами позитивного розв'язання конфлікту «інтегративність проти відчаю» є **мудрість**. Наявність цієї его-сили робить індивіда здатним на практиці змінити те, що можна змінити, прийняти як є те, що неможливо змінити, і найголовніше, – відрізнити один від іншого. Одним із досить показових, головних проявів мудрості в соціальному житті є здатність індивіда, який має високий соціальний статус, владні повноваження тощо, цілком свідомо та добровільно відмовитися від них, якщо він відчуває, що не

здатний виконувати свої функції на колишньому рівні. Причому, завершивши професійну кар'єру, індивід не просто «йде на відпочинок», проте знаходить альтернативні способи самореалізації: написання мемуарів, консультування молодих фахівців, піклування про внуків, участь в оздоровчих, соціальних програмах тощо.

Потенційним *его-відчуженням*, що є характерним для завершальної стадії епігенетичного циклу, є **безвихідь**, суть якої полягає в категоричному неприйнятті тлінності земного існування. Типовим проявом безвиході на соціальному рівні є «старече бурчання» – нескінченна незадоволеність усім та всіма, особливо молоддю. У своїх крайніх проявах, на думку Е. Еріксона, саме безвихідь є в основі бідності на розум, депресії, параної [1; 2].

Іншими компонентами, що відображають взаємозв'язок між **стадіями індивідуального розвитку** (табл. 1), на нашу думку, є **субкультура та вчинок**. Тому, характеризуючи їх зазначимо, що за загальноприйнятим визначенням, реально-практичну структуру вчинку становлять:

1) **ситуативний компонент** – своєрідне поєднання зовнішніх і внутрішніх умов, що спричиняють певну форму активності особистості – вчинкової активності;

2) **мотиваційний компонент** – властиве особистості первинне усвідомлення збуджувального, спонукального характеру ситуації, що призводить до актуалізації певних мотивів учинкової активності, до їх протиставлення чи поєднання; згідно з результатами формується мотивація вчинку – складне психологічне утворення, в якому поєднано певні ідеали, ідеї, смисли особистості щодо прийняття певного рішення стосовно змісту ситуації, певного характеру дій, цілей і мети вчинкової дії;

3) **дійовий компонент** – розуміють як комплекс реально-практичних дій особистості, що спрямовані на прийняття нею рішення щодо морального змісту актуальної ситуації та на реалізацію прийнятого рішення; причому безпосередньо продукується результат учинкової активності особистості щодо певної ситуації;

4) **післядійовий компонент** – комплекс пізнавально-перетворювальних дій особистості, спрямованих на вторинне, постдійове усвідомлення змісту здійснених нею вчинкових дій, на усвідомлення результатів її вчинкового діяння, на оцінювання, осмислення їх тощо.

У психологічному розумінні кожна **ситуація**, згідно з В. Татенком [10], може розглядатися як:

1) *зовнішнє середовище*, оточення, обставини, об'єктивні умови, в які доля «закинула» людину, і які протистоять у своєму автономному бутті; 2) *суб'єктивні обставини*, що містять внутрішній світ життя людини; 3) *процес і результат виходу* (трансценденції) людини за межі об'єктив-

них і суб'єктивних обставин і перетворення їх на умови розгортання та здійснення вчинку.

Тому людина, опинившись у певній ситуації, орієнтується, самовизначається в ній, а потім перетворює цю ситуацію в стартовий майданчик для вчинку. Ситуація, як така, ніколи не зникає. Вона продовжує існувати в певній якості, функціонально і змістово підпорядковуючись логіці вчинку аж до його завершення і до моменту ініціювання наступного вчинкового акту. Проте, конкретним психологічним механізмом і результатом самовизначення людини в ситуації є **мотивація**. «Призначення мотивації, – зазначає В. Роменець, – перебороти конфліктність ситуації та прийняти рішення діяти певним чином» [6, с. 762]. На його думку, необхідно відрізнити причини, як потяг до дії, й мотивацію, що є процесом вибору з наданням переваг. Він заглиблюється в аналіз процесу боротьби мотивів, конструюючи «мотиваційне коло», що утворюється взаємодією таких психічних складників, як «імпульс», «мета», «мотив (боротьба мотивів)» та «ідеал», що знову ж таки переходить в «імпульс», але на вищому – власне вчинковому рівні активності. Таким чином, «мотиваційне коло» розгортається в «мотиваційну спіраль».

Аналогічне відбувається і з субкультурою, яка в онтогенезі змінюється від дитячої до підліткової, від підліткової до юнацької та молодіжної тощо до інших вікових і професійних субкультур за принципом субкультурної «мотиваційної спіралі» (табл. 1). Історія культури – це багато в чому взаємодія субкультур. Якщо спростити цю схему, то за будь-якого підходу (формаційний, релігійний тощо) побачимо заміну провідних субкультур по колу осіб (на зміну носіям одних субкультур приходили інші) у часі та просторі. На зміну субкультурі рабовласників приходять субкультура феодалів, їх змінює субкультура фінансових і промислових ділків, а пізніше – передових технократів і провідних інтелектуалів [4]. Подібне можливо виявити якщо розглянути вчинки в онтогенезі, які запропонував В. Татенко [10]. Вони змінюють одні одних: починаючи від вчинку зачаття та народження, до самоствердження, далі самовизначення, самовивільнення, самоздійснення, самозвітування і, нарешті, умирання. Потрібно зауважити, що кожен з них має ситуативний, мотиваційний, дієвий та післядійовий компоненти (див. табл. 1).

Так, В. Роменець розглядає боротьбу мотивів як психологічне ядро мотивації і механізм перетворення ситуації. Який з мотивів перемагає в їхній боротьбі? Саме той, вважає він, який із них більше відповідає ідеалу. Лише наявність ідеалу дає змогу людині зрозуміти і відчувати в конкретній ситуації внутрішню поєднаність свободи з відповідальністю за власні вчинки. Мотиваційний процес, процес боротьби мотивів має різні

виміри: раціональний, емоційний, інтуїтивний, індивідуальний, загальнолюдський, моральний, творчий тощо. Мотив учинку, що переміг, втілюється у відповідній вчинковій дії [12].

Вчинкова дія. Усі ті, хто вчиняють, рухають власний розвиток і розвиток суспільства вперед, долають інерцію стереотипів, розривають ланцюги рутинної буденності, відкривають шлях новим нормам творчого досягнення світу, новим рівням звичаєвості та мужності.

Через механізми наслідування, навіювання, переконування, інтеріоризації, адаптації, через участь у різних іграх, дитина засвоює набір ролей, які їй потрібно буде виконувати в суспільстві, і «вводить» у власну систему поведінки ті шаблони, які санкціоновані референтною групою, тобто привласнює їй індивідуалізує змісти та форми загальнолюдської культури та дитячої субкультури зокрема. Власну суб'єктно-авторську активність і зацікавленість у тому, щоб стати соціалізованою істотою, людський індивід виявляє шляхом спонтанної ініціації комунікативних контактів із носіями соціального досвіду, а також шляхом засвоєння, накопичення, індивідуалізації, інтерпретації та апробації цього досвіду в практиці індивідуального та суспільного життя. У зазначеній субкультурі потенціал індивіда, як суб'єкта соціалізації, специфічним чином виявляє себе в готовності й спроможності долучитися до процесу соціалізації інших індивідів, що також сприяє його самосоціалізації, розвитку як члена суспільства [12].

Післядія – це усвідомлення людиною власного вчинку і його наслідків для себе та інших. На етапі післядії підсумок зробленого стає основою нових кроків уперед.

Так, В. Татенко зауважує, що онтологічне узагальнення феноменів вчинковості наближує нас до розуміння людського життя, як вчинку, процесу свідомого, відповідального творення індивідом власного життєвого світу та себе в ньому за законами істини, добра, любові й краси. Життя, як учинок, може відбутися за умови, що кожний його прояв, вольовий акт, переживання та думка будуть формою реалізації вчинкового принципу [12].

Таким чином, зазначене вище дає змогу констатувати, що в основі процесу психосоціального розвитку є співвідношення дитячої та інституційної вітальностей. Співвідношенням рівнів дитячої та інституційної вітальностей визначається психосоціальний баланс у суспільстві, від якого залежать стійкість соціальної системи та траєкторія її розвитку. Більш репрезентативною в цьому аспекті є **п'ята інтегративна стадія** психосоціального розвитку. За збігу домінуючих принципів забезпечення цілісності соціальної системи й особистості має місце досягнута ідентичність суспільства – позитивна

(якщо психосоціальний баланс характеризується співвідношенням «цілісність – цілісність») або негативна (співвідношення «тотальність-тотальність»). Криза ідентичності суспільства має місце тоді, коли кількість індивідів, чий індивідуальний психосоціальний розвиток є об'єктивно опозиційним щодо домінуючого принципу забезпечення цілісності соціальної системи, перевищує в будь-який момент критичну для певної популяції масу, тобто психосоціальний баланс порушено. Суспільства з досягнутою ідентичністю є досить стабільними, тоді як суспільства з кризою ідентичності містять нестійкі системи, що намагаються відновити психосоціальний баланс. Причому більш життєздатними є суспільства з досягнутою позитивною ідентичністю. Досить важливим у прикладному аспекті є те, що стан психосоціального балансу характеризує соціальні системи як макро, так і мікрорівнів [2].

У представників більш значущих щодо найближчих перспектив розвитку суспільства вікових категорій проблемними, з погляду популярності та ступеня вираження розв'язання базових конфліктів психосоціального розвитку, є **друга та третя** стадії епігенетичного циклу. Це зумовлено збереженням, і культивуванням у суспільстві сильних патернальних (соціально заданих) традицій, що більш чітко виявляється в межах базових соціальних інститутів економіки, політики та права, а також існуванням практично на всіх рівнях регулювання суспільних відносин неформальних нормативних систем, що мають відверто антисоціальний характер.

Тому головним завданням соціалізації покоління, яке зростає, постає забезпечення умов, що дають змогу спрямувати в творче русло, і максимально реалізувати, зумовлений дитячою вітальністю потенціал руйнування наявних і продукування нових соціальних норм, підтримуючи цим динаміку суспільного розвитку. Таким чином, глобальний конфлікт між індивідом і суспільством отримує позитивне діалектичне розв'язання за рахунок цілеспрямованого застосування механізмів творчого руйнування.

Вікові субкультури як специфічне психосоціокультурне явище соціогенезу та онтогенезу, є доменом (продуктом/продукцією, складником) культури суспільства та соціокультурного конструювання аксіогенезу особистості через механізми соціалізації та інкультурації, регулювання відносин і соціокультурної комунікації.

Віддаючи належне природним і соціальним умовам існування, суб'єктно-вчинкова психологія розглядає людину від початку, тобто онтологічно, суб'єктом, автором і виконавцем власного життєвого «проекту». Як зріла та свідомо особистість людина обирає власне буття і входить у нього з реальною можливістю (потенцією) та

напруженою спрямованістю (інтенцією) на те, щоб стати людиною і нічим іншим. Актуалізація зазначеної інтенції та реалізація відповідної потенції здійснюються людиною як суб'єктом у формі вчинкового впливу [11, с. 183].

Використані літературні джерела

1. Ериксон Э. Детство и общество. Санкт-Петербург : Летний сад, 2000.
2. Ильин В.А. Психосоциальная теория как полидисциплинарный подход к анализу социальных процессов в современном обществе: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: спец. 19.00.05. Москва, 2009. 59 с.
3. Коул М. Культурно-историческая психология : Наука будущего. Москва, 1997. 431 с.
4. Радзієвський В.О. До актуальних питань субкультур у пост сучасному діалозі. *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*. 2014. Вип. II (3). С. 85–91.
5. Роменець В.А. Вчинок і постання канонічної психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії*. Київ : Либідь, 2006. С. 11–36.
6. Роменець В.А. Історія психології: XIX – початок XX століття: навч. посіб. Київ : Либідь, 2007. 829 с.
7. Татенко В.О. Від редактора. *Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії*. Київ : Либідь, 2006. С. 6–10.
8. Татенко В.О. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.
9. Татенко В.О. Про персонологію з позицій суб'єктно-вчинкового підходу. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2015. Вип. 7. С. 277–293.
10. Татенко В.О., Роменець В.А. Вчинок як принцип побудови теорії та історії психології: підручник / за ред. О.В. Киричука, А.В. Роменця. 4-е вид. Київ : Либідь, 1999. С. 169–193.
11. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу: монографія. Київ : Міленіум, 2008. 216 с.
12. Татенко В.О., Титаренко Т.М. Психологічна спадщина Володимира Роменця. *Психологія вчинку. Шляхами творчості В.А. Роменця*. 2012. С. 117–138.
13. Шульга В.Д. Суб'єктно-вчинковий підхід до розвитку сутнісних сил дитини: методологія педагогіки і психології XXI століття. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2014. Vol. II (14), Issue: 27, P. 99–102. URL: https://www.seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/seanewdim_ped_psy_ii14_issue_27_.pdf.
14. Rogoff B. Schooling and the development of cognitive skills. *Handbook of crosskkultural Psycyology*. Boston : Allyn and Baco, 1981. No. 4. P. 28.

References

1. Erykson, E. (2000). *Detstvo y obshchestvo [Childhood and society]*. St. Petersburg.
2. Ylyn, V.A. (2009). *Psykhosotsyalnaia teoriya kak polydystsnplpnarnyi podkhod k analyzu sotsyalnykh protsessov v sovremennom obshchestve [Psychosocial*

theory as a multidisciplinary approach to the analysis of social processes in modern society]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow.

3. Koul, M. (1997). *Kulturno-ystorycheskaia psykholohyia : Nauka budushcheho [Cultural-historical psychology: The science of the future]*. Moscow.
4. Radziievskiy, V.O. (2014). Do aktualnykh pytan subkultur u post suchasnomu dialozi [On topical issues of subcultures in post-modern dialogue]. *Mizhnarodnyi visnyk: Kulturolohiia. Filolohiia. Muzykoznavstvo – International Bulletin: Culturology. Philology. Musicology*. II (3), P. 85–91.
5. Romenets, V.A. (2006). Vchynok i postannia kanonichnoi psykholohii [The act and rise of canonical psychology]. *Liudyna. Sub'yekt. Vchynok. Filosofskspsykholohichni studii – Man. Subject. Act. Philosophical and psychological studies*. P. 11–36.
6. Romenets, V.A. (2007). *Istoriia psykholohii: XIX – pochatok XX stolittia [History of psychology: XIX – early XX Century]*. Kyiv: Lybid.
7. Tatenko, V.O. (2006). Vid redaktora [From the editor] *Liudyna. Sub'yekt. Vchynok. Filosofskspsykholohichni studii – Man. Subject. Act. Philosophical and psychological studies*. P. 6–10.
8. Tatenko, V.O. (2017). *Metodolohiia sub'yektnovchynkovoho pidkhodu: sotsialno-psykholohichni vymir: monohrafiia [Methodology of subject-action approach: socio-psychological dimension]*. Kyiv: Milenium.
9. Tatenko, V.O. (2015). Pro personolohiiu z pozytsii sub'yektnovchynkovoho pidkhodu [On personology from the standpoint of the subject-action approach]. *Psykhohichni nauky: problemy i zdobutky – Psychological sciences: problems and achievements*. 7. P. 277–293.
10. Tatenko, V.O., & Romenets, V.A. (1999). *Vchynok yak pryntsyyp pobudovy teorii ta istorii psykholohii: pidruchnyk Osnovy psykholohii [Action as a principle of constructing the theory and history of psychology: a textbook Fundamentals of Psychology]*. Kyiv. P. 169–193.
11. Tatenko, V.O. (2008). *Sotsialna psykholohiia vplyvu [Social psychology of influence]*. Kyiv: Milenium.
12. Tatenko, V.O., & Tytarenko, T.M. (2012). *Psykhoholichna spadshchyna Volodymyra Romentsia [Psychological heritage of Volodymyr Romenets]. Psykhohiia vchynku. Shliakhamy tvorchosti V. A. Romentsia – Psychology of action. Through the works of VA Romenets*. P. 117–138.
13. Shulha, V.D. (2014). Sub'yektnovchynkovyi pidkhid do rozvytku sutnisnykh syl dytyny: metodolohiia pedahohiky i psykholohii XXI stolittia [Subject-action approach to the development of the essential forces of the child: the methodology of pedagogy and psychology of the XXI century]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. II(14). Issue 27. P. 99–102. Retrieved from: https://www.seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/seanewdim_ped_psy_ii14_issue_27_.pdf.
14. Rogoff, B. (1981). Schooling and the development of cognitive skills. *Handbook of crosskkultural Psycyology*. Boston: Allyn and Bacon. No. 4. P. 28.

Sitkar Victor. Interrelation between Subculture, Action and Psychosocial Development.**Summary.**

Every psychological system can be deeply analysed and evaluated as promising one depending on how it builds itself, focusing on the action logic of human activity. The essence of action activity, as well as involvement in a subculture, is becoming determined in the situation of life, with the existing external and internal priorities and dependencies, conflict or even collision relationship with the environment and himself taken into account, a human being finds out a desperate need for an authentic existence. Coming next is the stage of the struggle of motives, which a person must go through, choosing the most significant, determining the main goal and rejecting everything secondary. The next stage of action activity involves the implementation of what was planned, as well as the achievement of the goal. And at the final stage, a person must give an honest evaluation of what was done, as well as develop new guidelines for future actions and involvement in the age subculture.

Age subcultures as a specific psychosociocultural phenomenon of sociogenesis and ontogenesis is the domain (product, component) of society culture and sociocultural construction of personality axiogenesis through the mechanisms of socialization and inculturation, regulation of relations and sociocultural communication.

Paying tribute to natural and social conditions of existence, subject-action psychology considers human beings from the very beginning, that is, ontologically, as subjects, authors and executors of their life "project". Being mature and conscious a person chooses his/her own being and enters it with a real possibility (potency) and intense orientation (intention) to become nothing else

but a human. Actualization of the specified intention and realization of the corresponding potency are carried out by a person as a subject in the form of an action influence.

Key words: human; subculture; action; stages of action; psychosocial development; subject; subject-action approach; stages of individual development.

Ситкаръ В.И. Взаимосвязь субкультуры, действий и психосоциального развития.**Аннотация.**

В статье указано, что любая психологическая система может быть глубоко проанализирована и оценена как перспективная в зависимости от того, насколько она выстраивает себя, ориентируясь на поступок как логику человеческой активности. Сущность активности поступка, как и приобщение к субкультуре, заключается в том, чтоб определившись в ситуации жизнедеятельности, учитывая внешние и внутренние приоритеты и зависимости, конфликты или даже коллизионные отношения с окружающими, и самим собой, человек выяснил то, что ему просто необходимо для аутентичного бытия. Дальше его ожидает этап борьбы мотивов, который он должен пройти, выбирая наиболее значимое, определившись в главной цели и отбросив все второстепенное. Следующий этап поступка предстоит в совершении того что планировалось, достижении поставленной цели. На заключительном этапе человек должен дать правильную оценку сделанному им, а также сформировать новые наставления для будущих поступков и приобщения к возрастной субкультуре.

Ключевые слова: человек; субкультура; поступок; этапы поступка; психосоциальное развитие; субъект; стадии индивидуального развития.

Стаття надійшла до редколегії 30 липня 2020 року